

Authors dwell on the main types of illegal actions of officials of the railway, individuals, and organized criminal groups aimed at industrial and foodstuff seizure transported on the railways. Categories of persons involved in the commission of crimes and malfeasances are identified. Typical turnover cases with goods and personal property of citizens who were transported or stored in warehouses, and statistics of illegal activity scales are stipulated.

Key words: *Ukraine, German-Soviet war, railway traffic, cargo protection, offences, organized crime, criminal sanctions.*

Отримано: 27.05.2017 р.

УДК 355.48:[316.774:327] *1944*

Світлана Павловська

ФАКТОРИ, ЯКІ ВПЛИВАЛИ НА МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ГІТЛЕРІВЦІВ ТА ЇХ ГОТОВНІСТЬ ПРОДОВЖУВАТИ ЗБРОЙНУ БОРОТЬБУ У 1944 РОЦІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Світлана Павловська. Фактори, які впливали на морально-психологічний стан гітлерівців та їх готовність продовжувати збройну боротьбу у 1944 році на території України. Високий морально-психологічний стан військовослужбовців характеризується осмисленою спрямованістю духовних сил кожного з них на виконання поставлених завдань. Психологічна готовність виконувати свій військовий обов'язок до кінця залежить від низки факторів, роль яких не змінюється протягом тривалого часу та є актуальною і для сучасних збройних сил. У даній статті на підставі архівних даних розглядаються характерні для Збройних Сил нацистської Німеччини фактори, які впливали на рівень моральної стійкості особового складу у 1944 році на території України. Вражає та завзятість, з якою гітлерівці продовжували збройну боротьбу практично до моменту капітуляції у 1945 році.

Ключові слова: *морально-психологічний стан, військовополонені, збройна боротьба, низька мотивація.*

Светлана Павловская. Факторы, которые влияют на морально-психологическое состояние гитлеровцев и их готовность продолжать вооруженную борьбу в 1944 году на территории Украины. Высокий уровень морально-психологического состояния военнослужащих характеризуется осмысленной направленностью духовных сил каждого из них на выполнение поставленных задач. Психологическая готовность выполнять свой воинский долг до конца зависит от ряда факторов, роль которых не изменяется в течение длительного

времени и является актуальной и для современных вооруженных сил. В данной статье на основании архивных документов рассматриваются характерные для вооруженных сил Нацистской Германии факторы, которые влияли на уровень моральной устойчивости личного состава в 1944 году на территории Украины. Поражает упорство, с которым гитлеровцы продолжали вооруженную борьбу практически до момента капитуляции в 1945 году.

Ключевые слова: морально-психологическое остояние, военнопленные, вооруженная борьба, низкая мотивация.

Сьогодні у жодного дослідника не викликає сумнівів, що високий рівень організації нацистської пропаганди і як наслідок – тотальна вмотивованість дій вояків і впевненість у непереможності та справедливому характері завойовницьких дій. У науковців, які вивчають дану тему існує дві точки зору щодо ефективності нацистської пропаганди на власний особовий склад і на іноземців. Відповідно до першої точки зору сьогодні достатньо доказів про ефективність діяльності нацистської пропагандистської машини, спрямованої на різні сегменти визначеної ними цільової аудиторії (особовий склад ворога, населення окупованих територій). На противагу цій думці вчені, котрі дотримуються іншої точки зору, вважають, що нацисти «обробляли витончено вміло» лише німців, а іноземців «незграбно і не ефективно»¹.

Ці аспекти стали предметом вивчення і для ідеологічних органів РСЧА. Оцінка «морально-політичного стану»² ворога була однією із головних складових у їх діяльності. Можливості здійснювати заходи з метою нейтралізації ворожих сил і використання невоєнних методів впливу на мотивацію вояків щодо здачі у полон, використовувались у повному обсязі. Боротьба в інформаційному полі, зіткнення пропагандистських методологій двох ідеологічних систем ставали вагомими чинниками для зменшення супротиву ворожих військ і відкривали іншу площину протидії – усунення ворога зсередини, дезорієнтацію із подальшим мотивуванням до відповідних дій.

Успішність діяльності по розладу особового складу гитлерівців залежала від урахування низки факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. До першого, зокрема, відноситься надання німецьким керівництвом пріоритету оборонній стратегії. А слідством оборонної стратегії стають такі явища, як пригніченість, розуміння невідворотності перемоги ворога, низька мотивація продовження збройної боротьби і постійні думки про те, як вижити і згодом повернутися додому.

Не дивлячись на той факт, що у 1944 році стратегічна ініціатива перейшла до командування РСЧА, сили Вермахту були ще спроможні чинити потужний опір та відновлювати сили й засоби для участі у бойових діях. У середині 1944 року були уточнені плани щодо остаточного визволення Правобережної України, Півдня та Криму. Замисел Ставки у тому, щоб на початку березня одночасними ударами трьох українських фронтів розколоти німецьке угрупу-

вання на ізольовані частини, оточити та знищити ворожі об'єднання, завершити розгром груп армій «Південь», і «А», очистити від окупантів Правобережну Україну і, вийшовши до Карпат, створити сприятливі умови для подальших дій у напрямку на захід та в бік Балкан³.

Німецьке військове командування у цей період активно відновлює сили за рахунок мобілізації або надзвичайно молодих, або навпаки, – похилого віку чоловіків. Мобілізуються ті, хто відбував покарання, як по політичним мотивам, так і за скоєння злочинів, у підпорядкування німецьким командирам даються підрозділи, котрі складаються із вояків різних національностей.

Пройшовши короткий термін навчання, вони відправлялися на фронт. Питання національності є важливим з огляду моральної стійкості та готовності до кінця захищати інтереси Німеччини. Так, перебіжчик, єфрейтор Юліус Альтшук, радист штабу 1-го батальйону 505 піхотного полку свідчив під час допиту таке: «Настрої у солдатів не войовничі. Солдати тепер не бажають воювати за Гітлера. Але в дивізії багато вояків зі Східної Пруссії, де вона комплектувалась. От вони саме і бояться поразки Німеччини та приходу росіян. Тому, хоча вони і бачать безнадійність супротиву, але ж деруться з більшою жорстокістю, ніж інші солдати. Командир нашого батальйону Віхерт завжди попереду, але з солдатами поводить тільки з позиції сили. Він увесь час кричить: «Якщо хтось бігтиме назад, той буде розстріляний» Він увесь час лякає солдатів жахіттями російського полону. Розповідає про розстріл червоноармійцями 4-х перебіжчиків, хоча сам цього не бачив. Всі про це знають, але ж бояться»⁴.

Даний приклад свідчить про доволі характерну в зазначений період ситуацію, коли при очевидній перевазі сил гітлерівці продовжували воювати, маючи марну надію на перемогу. Такий самообман, як явище психічного характеру, має передумови схильності до надмірного почуття провини, завищення межі страху, відсутності почуття самостійності та зіткнення із психотравмуючими ситуаціям. Звертає на себе увагу той факт, що саме вихідці з однієї місцевості – Східної Пруссії проявляють стандартну поведінку. Вони розуміють безнадійність ситуації, бояться росіян і тому продовжують жорстоко битися та виконувати свій обов'язок, навіть в умовах залякування.

Цікавою у цих свідченнях є інформація про роль офіцера і соціальні розбіжності між офіцерами та підпорядкованим особовим складом. При повному розумінні марності сподівань на перемогу, офіцер продовжує мотивувати солдатів на збройну боротьбу шляхом залякування як фізичною силою, так і навіюваннями відносно небезпеки російського полону, використовуючи, на думку тих же вояків, брехню.

Поряд із національною приналежністю, соціальний ценз у німецьких військових частинах був ще одним фактором, який відіграв свою роль у процесі розладу ворога. У 1944 році до армії мобілізація у значній мірі відбувалася примусово. З точки зору расової чистоти, гітлерівському командуванню доводилося використовувати представників інших національностей, які, згідно на-

цистської ідеології, вважалися недостойними існування взагалі.

Так, солдат 9-ї роти 4-го полку дивізії СС «Галіція» Юзеф Долбня, взятий у полон 11 березня 1944 року свідчив таке: «Народ у дивізію вербувався примусово, готувалися до відправки у Німеччину. У роті 60-70 чоловік українців з 140. Це були випущені із Станіславської та Львівської в'язниць, де вони відбували термін за кримінальні злочини. Солдати не бажають воювати за німців. У роті було 6 випадків дезертирства. Німці наказують у полон не здаватися, а закінчувати життя самогубством. Усі офіцери-німці. Українцям навіть не довіряють командувати відділеннями. Та й годують українців-солдатів гірше, ніж німців»⁵.

Таким чином, гітлерівське командування формувало військові частини з осіб, які мали проблеми із законом і які не сприймають нацистську мотивацію у боротьбі за Німеччину. Зневажливе, презирливе ставлення німецьких командирів до українців-підлеглих свідчить про безвихідну ситуацію, коли вимушені використовувати військових – представників інших національностей. У той же час постійно витримується соціальний ценз відносно підпорядкування і недовіри, що проявляється у субординації та забезпеченні. Німецькі офіцери не бачать для себе можливості здачі у полон. Тому вимагають наслідувати власному прикладу – самогубству і підлеглий особовий склад.

Подібну ситуацію із мобілізацією, але осіб – громадян Німеччини, які були політично неблагонадійними, описує у своїх показах ефрейтор роти полку «Люблин» Гюнтер Штюбнер, взятий у полон 9 березня 1944 року. «До німецької армії мене було призвано у листопаді 1943 року. До захоплення Гітлером влади я мав відношення до діяльності комуністичної організації у Саксонії, безпосередньо брав участь у нелегальній видавницькій діяльності. Молоде поповнення у більшості складається із солдатів обмежено придатних до служби. Вони пройшли недостатню підготовку і були призвані у 1943 році згідно тотальної мобілізації. У полку значну роль відіграють протиріччя між вихідцями з Ельзасу, Лотарингії та Австрії з одного боку та німцями з іншого боку. Французи, у більшості випадків мобілізовані примусово і не бажають за нас воювати. Вони радіють кожній нашій поразці. На передовій солдатів мало. І тому при появі росіян, щойно вони переходять в атаку, – ми вимушені бігти. Тоді з'являється командир полку Ріхтер, який починає бити солдатів та фельдфебелів, примушуючи їх іти вперед. Я можу дати високу оцінку вмілим діям у боях під містом Луцьком російської авіації та танків. Нанесено значні втрати нашому полку і деморалізовано особовий склад»⁶. Різномаціональний склад, навіть в аспекті представників різних областей у самій Німеччині вже ставав причиною неприязні та демонстрації німцями своєї переваги над іншими, що не додавало єдності та злагодженості у діях проти ворога. В одному полку представники різних областей Німеччини та французи, які були іноземцями і взагалі відсторонювалися від необхідності воювати на боці нацистів. Не дивлячись на стандартні дії німецьких офіцерів по силовому примушенню вести бій, особо-

вий склад було повністю деморалізовано діями радянської авіації та танкових підрозділів.

В іншому інформаційному донесенні наводиться фрагмент допиту перебіжчика, радиста штабу 1 батальйону 505 піхотного полку ефрейтора Гергарда Шааба, який 15 березня 1944 року дав такі свідчення: «Настрої у частині погані. Чим далі, тим стає все гірше. Вояки бачать своє безсилля проти росіян і неможливість утримувати свої позиції. Роти утримують фронт довжиною в 1-1,5 км, а то і 2,5 км. Тут не те, що рота росіян пройде, а цілі танки можуть пройти непоміченими. Солдати дуже бояться російських танків. Протитанкові гармати у нас майже відсутні. На весь наш батальйон була лише одна гармата. Фаустпатрон не ефективний, так як майже завжди стріляє мимо. Для того, щоб попасти з нього, потрібно щоб танк наблизився на відстань більше 30 метрів. Нечасто знаходяться ті, хто має таку присутність духу. Зазвичай, солдати біжать, як тільки побачать танки»⁷.

Даний випадок свідчить про спрацювання об'єктивного фактору – застосування РСЧА у наступальному бою техніки. Танкова атака відіграє більше психологічну роль залякування ворога та знешкодження його ще до початку супротиву. Крім того, слід врахувати ще один об'єктивний фактор – нестачу у гітлерівців зброї і неспроможність чинити опір. А це означає, що кожний з них – солдат непереможної армії розуміє, що сил та засобів не вистачає, вся інфраструктура пошкоджена. Налагоджена система всебічного забезпечення зруйнована. Навіть відсутність вчасного та гарячого харчування ставали підставою для зневіри у всемогутність та непохитність німецької військової машини.

Саме про це свідчить у своїх показаннях солдат 3-ї роти 465 батальйону 154 резервної дивізії Рейнгард Ніер, полонений 10 березня 1944 року у районі Збаража: «Частини нашої дивізії були призначені для боротьби із радянськими партизанами, а також для охорони мостів та залізничних колій. Віковий склад дивізії – 30-40 років. Нам обіцяли, що ми будемо втихомирювати партизан, а нам довелося воювати з регулярними російськими частинами. Солдати незадоволені поганим харчуванням. З 9 березня ми не отримували хліба та гарячої їжі»⁸. Таким чином, 10 березня 1944 року цей солдат взятий у полон, а напередодні 9 березня вони не отримували гарячої їжі та хліба, тобто впродовж доби. І цей випадок викликав обурення серед вояків та став причиною для паніки.

Крім того, незадоволення особового складу гітлерівців викликало їх бойове застосування. Йшли воювати завідомо плануючи, на їх погляд, неважкі дії проти партизан і місцевого населення. Моральної готовності до боротьби із регулярними частинами противника немає. Розуміння суті збройної боротьби за Німеччину неясне, або відсутнє взагалі. Про це свідчить аналіз термінів, які вживає полонений: «...Нам обіцяли...», начебто йдеться про спілкування із цивільними людьми, а не віддачу наказу вищим командуванням на війні.

Не дивлячись на вік вояків, який говорить про те, що це вже зрілі чоловіки із сталими уявленнями про військовий обов'язок, вони проявляють безсилість у протистоянні, слідством чого є елементарний переляк і бажання зберегти своє життя.

У той же час цілком інша ситуація у військових підрозділах, які входили до складу СС і які можна вважати елітними. Гренадер запасної польової роти штурмової бригади СС «Лангемарк» Олександр Францен на допиті 5 березня 1944 року дав такі свідчення: «...останнім часом ми були дуже добре забезпечені харчуванням, тютюновими виробами, регулярно отримували листи, на роті було виділено музичні інструменти (губні гармоніки та акордеони). Люди добре відпочили і бойовий дух у солдат високий. Серед вояків поширюються чутки стосовно того, що восени німці готуються до наступу на східному фронті. Про це увесь час говорить пропаганда. Вона увесь час наголошує на тому, що начебто, це Радянський Союз б'ється з останніх сил і завдання Німеччини у цей період витримати удар, а потім перейти у наступ»⁹.

Враховуючи той факт, що 27-а добровольча гренадерська дивізія СС «Лангемарк» була фламандським військовим з'єднанням, гренадерською бригадою у складі військ Ваффен-СС і була сформована восени 1944 року її забезпечення було на рівні необхідності і задовольнялись навіть духовні потреби. З метою створення сприятливих умов для виконання службових обов'язків, у середовищі вояків завжди визнавалася важливість ролі сім'ї як об'єкту захисту і символу виправданості збройної боротьби. Постійне спілкування із рідними за рахунок пошти було запорукою впевненості кожного військовослужбовця у правомірності своїх дій навіть в умовах жорстоких розправ, як із полоненими, так і з мирним населенням завойованих територій. Такі фактори, як добре харчування, своєчасна пошта, наявність музичних інструментів у ротах, свідчать про системність і своєчасність заходів всебічного забезпечення військ. У особового складу відчувалась впевненість у непереможності, що ставало об'єктивним підґрунтям для беззаперечної віри у пропагандистські заклики. І такі настрої не були випадковими на початку 1944 року у гітлерівських військових підрозділах.

Однак наступальні дії РСЧА тривали і саме це стало основною причиною деморалізації ворога. В умовах морального розладу особового складу випадки порушення дисципліни та дезертирства ставали нормою навіть в елітних частинах, що взагалі не притаманно німецькому військовослужбовцю. Так, солдат запасної польової роти штурмової бригади СС «Лангемарк» Едмунд Коренц, полонений 3 березня 1944 року на допиті показав: «Коли ми їхали потягом зі Львова на Староконстантинів, був такий випадок. Командир роти оберштурманфюрер Шауман наказав солдату Дебрайдеру стати на пост у вагоні. Солдат неохоче пішов на пост. Щойно командир пішов у свій вагон, солдат полишив пост і пішов спати. Тільки вранці він повернувся на пост. Коли ми були на передовій у районі Денисівки командир роти послав солдата Августина у селище за харчами для себе. Солдат пішов і більше не повертався. Інші вояки говорили,

що йому поталанило втекти з фронту»¹⁰. У реальній ситуації бойових зіткнень уся впевненість залишалася у минулому. Співставлення із силами ворога і реальними можливостями утримання гітлерівцями позицій, впливало на зневіру у всепереможність Вермахту. Педантизм та беззаперечне підпорядкування командирам змінилось на зневагу до наказів та бажання врятувати власне життя.

Інший приклад яскраво свідчить про низький моральний стан представників офіцерського складу. Внаслідок недостатнього інформування в період, коли стратегічна ініціатива перейшла до РСЧА і гітлерівці вимушені були перейти до тактики оборони, вони жадали якихось пояснень з боку командування. Відсутність повної картини на всіх фронтах викликали в них стан пригніченості та духовний занепад.

Командир 1-го взводу 2-ї роти 147 полку 25 танкової дивізії лейтенант Герман Рудольф «Офіцерам незрозуміла тактика германського командування на півдні. Офіцери погано інформуються про стан справ на фронтах і всі цим незадоволені»¹¹.

На противагу поганому інформуванню з боку гітлерівського командування, агітаційно-пропагандистські методи РСЧА давали свої результати з огляду великої кількості листівок, багатоманітності тем, інформування про положення на фронтах із картами на звороті та закликами здаватися у полон, а також регулярності їх розповсюдження.

Саме про такий випадок свідчить солдат 3 дивізіону 291 артилерійського полку Вальтер Валь, взятий у полон 11 березня 1944 року: «...6 та 8 березня у районі селища Кузьміно я знайшов декілька російських листівок: «Лист з полону», «Новий злочин Гітлера», «Оточення 10 німецьких дивізій у районі Корсунь-Шевченківська», «Листівка-перепустка». Листівок було дуже багато. Декілька екземплярів я підібрав і сховав, щоб потім пред'явити їх під час здачі у полон»¹².

Безумовно, вивчаючи донесення співробітників політуправлінь РСЧА вищому командуванню про результати допитів, слід враховувати той факт, що полонені говорили те, що від них очікували почути, вони своїми показаннями заробляли собі індульгенцію. Навряд щоб цей полонений пам'ятав тематику всіх листівок. Але враховуючи системний характер підготовки, виготовлення та розповсюдження наглядної агітації, під час оформлення донесення, фахівці ідеологічних органів конкретизували таку інформацію, начебто зі слів полоненого. З одного боку намагання якомога краще виглядати в очах командування, і не безпідставно, а з іншого боку звичайна констатація факту, враховуючи дані запланованих та реалізованих позицій у виготовленні малих форм агітації.

Взагалі під час роботи над архівними матеріалами донесень полонених гітлерівців іноді відчувається упередженість з боку фахівців політуправлінь у намаганнях підвести свідчення полонених під радянські ідеологічні штампи, приписуючи словосполучення, або висновки, котрі не були характерними для гітлерівських вояків, як представників іншої воєнної культури і менталітету.

Не дивлячись на те, що дані полонених під час перекладу могли дещо інтерпретуватись у відповідності до комунікаційних традицій ідеологів РСЧА, аналіз фактажного матеріалу дає можливість всебічного вивчення настроїв вояків Вермахту та ступінь їх готовності продовжувати збройну боротьбу в умовах бойової обстановки, що склалась у 1944 році.

Загалом, з боку ідеологічних органів РСЧА ретельно вивчались усі чинники, які впливали на ступінь морально-психологічної стійкості ворога. В інформаційних донесеннях на ім'я вищого командування керівники політуправлінь українських фронтів, починаючи з кінця 1943 року постійно доповідали про стан морально-політичного стану особового складу ворога на підставі аналізу інформації, отриманої під час допитів. Звертає на себе увагу сам термін «політико-моральний стан ворога», що достатньо чітко передає залежність моральної стійкості вояків від рівня ідеологічного впливу, котрий здійснювався відповідними органами, що було характерним як для військ РСЧА, так і для Збройних Сил Німеччини. Фактичним результатом даного виду діяльності було припинення збройної боротьби і здача ворога у полон.

Під час дослідження виявлено такі фактори, які впливали на мотивацію особового складу ворожих військ здаватися у полон.

1. Об'єктивний характер має фактор зміни оперативної обстановки на фронтах і перехід Вермахту до тактики оборони. Перехід стратегічної ініціативи до РСЧА не став завадою для відновлення Вермахтом сил і засобів із продовженням активних бойових дій у 1944 році. Але чітка система всебічного забезпечення військ ворога вже не була непохитною, що виражалось у відсутності достатньої кількості озброєння, нестачі сил, а значить неможливості утримувати лінію фронту. Дані об'єктивні фактори призводили до наслідків суб'єктивного характеру, таких, як непокора командирам, здача у полон, що свідчило про низький рівень «політико-морального стану» ворога.

2. Відновлення особового складу відбувалося за рахунок примусової мобілізації осіб молодого та похилого віку, котрі проходили короткотривалу військову та ідеологічну підготовку і направлялися на фронт. Не маючи бойового досвіду під час першого ж боєз'їзнення, вони починали панікувати і думати лише про можливість збереження власного життя. Крім того, до збройних сил мобілізувалися особи із кримінальним минулим, які відбували покарання, або політично неблагонадійні. Також фактором, який впливав на формування у гітлерівців мотивації пошуку шляхів збереження власного життя, можна вважати соціальний зріз особового складу. Вимушена необхідність поновлення військ за рахунок непрофесіоналів, осіб без досвіду бойового застосування та соціально небезпечних, для яких ідея до кінця відстоювати інтереси Німеччини не була визначальною. Тож при першій можливості вони або ставали дезертирами, або здавалися у полон.

3. Окремо слід відзначити такий чинник, як примусова мобілізація до військ за національним принципом. З самого початку війни представники інших

національностей розглядалися нацистами як такі, яких необхідно або знищити, або використовувати в інтересах Німеччини, а потім все-одно знищити. У 1943 році постала наявною проблема відсутності достатньої кількості особового складу відповідно до потреб. Тож під командування німецьких офіцерів ставили представників інших національностей. У наведених вище прикладах йдеться і про українців, хоча і з кримінальним минулим, і про іноземців – союзників гітлерівців та про представників різних областей Німеччини. До всіх відношення з боку німецького командування було принизливим, із гіршим забезпеченням, що ставало підставою для зневажливого ставлення з боку «не німецького» особового складу до служби і відсутності мотивації битися за Німеччину. Якщо військова частина комплектувалася із громадян Німеччини-вихідців з однієї області, то ефект від їх застосування був значно кращим, оскільки вояки – земляки, носії одних і тих же культурних традицій і менталітету були вмотивовані за рахунок насаджених стереотипів необхідності захищати рідний дім та неможливості здачі у полон.

4. Наступним фактором, який впливав на морально-психологічний стан гітлерівських вояків стала роль офіцерів у процесі впливу на особовий склад. Враховуючи соціальну ієрархію у німецькому війську, офіцерський корпус був особливим прошарком, військовою елітою. Крім того, це були військові-професіонали, для яких знищення мирного населення та знущання з полонених були нормою, визначеною військовим обов'язком. Їм беззаперечно довіряли, боялися та наслідували їх прикладу. Але у 1944 році авторитет командирів-офіцерів уже не був таким непохитним і їх вимоги до підлеглого особового складу боротися до кінця, а в разі критичної ситуації покінчити життя самогубством, далеко не завжди виконувалися. Більш того, злагоджена система пропагандистського забезпечення теж почала давати збої і як слідство – непоінформованість і нерозуміння ситуації на фронтах та виникнення сумніву у необхідності продовжувати збройну боротьбу, навіть у складі елітних частин.

5. Важливу роль у моральному розладі ворога відіграла радянська агітація. Значна кількість агітаційної продукції – листівок з інформацією про стан справ на фронтах та конкретних закликів здаватися до полону, щоб зберегти своє життя і згодом повернутися додому, в великій кількості розповсюджувалась у місцях дислокації ворога. Різноманітність тем та короткі влучні тексти із змалюванням безвихідної ситуації для німців підводили їх до одного висновку – продовжувати боротися із зброєю у руках за Німеччину немає сенсу, а для збереження життя необхідно здатися у полон.

Ретельне вивчення ідеологічними органами РСЧА інформації, отриманої під час допитів полонених гітлерівців, давало можливість зробити висновки щодо морально-психологічного стану ворога, його спроможності продовжувати збройну боротьбу та визначити фактори, які впливають на нейтралізацію особового складу Вермахту. Відповідно даних висновків у подальшому планувати заходи психологічного впливу із посиленням інформаційної складової.

Своєчасне та різноманітне за змістом інформування за рахунок розповсюдження малих форм агітації спонукало гітлерівських вояків сприймати пропозицію здачі у полон, як єдиний вихід для збереження життя та повернення додому.

Таким чином, фахівці ідеологічних органів РСЧА у роботі з військово-полоненими використовували такі методи, як соціологічне опитування, обробку інформації та її аналіз. Якщо порівнювати інформаційні донесення начальників Політичних управлінь українських фронтів у 1943 році та у 1944 році, то одразу можна сказати, що кількість повідомлень про політико-моральний стан гітлерівців з точки зору результативності щодо морального впливу на ворога значно збільшилась саме з початку 1944 році. Конкретні успіхи РСЧА у наступальних діях стали основним об'єктивним фактором деморалізації ворога та демонстрації безповоротності у його поразці.

Примітки:

¹ Гогун А. Черный пиар Адольфа Гитлера. СССР в зеркале нацистской пропаганды / Сост. А. Гогун. Изд. 2-е, испр. и доп. Киев : «К.І.С.» 2016. С. 12.

² ЦДАГОУ. Ф.1, оп. 23, спр. 973. С. 19.

³ Грицюк В. Оперативно-стратегічна обстановка в Україні на початок весни 1944 року. Замисли сторін. Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей / Відп. ред. О. Є. Лисенко. К.: Інститут історії України НАН України, 2012. Вип. 15. С. 29-30.

⁴ ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 23, спр. 973. С. 19-22.

⁵ Там само. С. 29.

⁶ Там само. С. 28

⁷ Там само. С. 20.

⁸ Там само. С. 28.

⁹ Там само. С. 20.

¹⁰ Там само. С. 27.

¹¹ Там само. С.27-28.

¹² Там само. С. 28.

Svitlana Pavlovs'ka. Factors that influenced the moral and psychological state of the Hitlerites and their readiness continue armed struggle in 1944 in Ukraine. The high level of the moral and psychological state of the servicemen is characterized by a meaningful orientation of the spiritual forces of each of them to fulfill the tasks set. The psychological readiness to fulfill its military duty to the end depends on a number of factors, the role of which does not change for a long time and is also relevant for the modern armed forces. In this article, based on archival documents, the factors typical for the armed forces of Nazi Germany are considered, which influenced the level of moral stability of personnel in 1944 on the territory of Ukraine. The stubbornness with which the Hitlerites continued their armed struggle almost to the point of surrender in 1945 is striking.

Key words: moral and psychological state, prisoners of war, armed struggle, low motivation.

Отримано: 07.06.2017 р.

УДК 94(477)»1940»:338.45-054.74

Ігор Ветров

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІ ЗАРУБІЖНИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ТА ІНТЕРНОВАНИХ НА ВІДБУДОВІ ВАЖКОЇ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ У СЕРЕДИНІ 40-Х РОКІВ

Ігор Ветров. Особливості використання праці зарубіжних військовополонених та інтернованих на відбудові важкої індустрії України у середині 40-х років. У статті здійснено характеристику політики і практики використання праці трьох категорій примусових робітників: зарубіжних військовополонених, інтернованих та мобілізованих громадян інших держав німецької національності на відбудові підприємств важкої промисловості України в середині 40-х років. Простежуються мотиваційні чинники залучення «спецконтингентів» до відновлювальних робіт, які були пов'язані з гострим дефіцитом робочих рук через участь чоловіків працездатного віку в бойових діях та великі людські втрати на фронті й під час окупації.

Аналізується нормативно-правова база, що регулювала примусове залучення значної кількості іноземців до виконання найважчих, працевдатних операцій: розбиранні руїн, будівництві, видобутку вугілля, металургії та інших галузях індустрії. Наводяться статистичні дані, що ілюструють значні масштаби примусового працевикористання військовополонених, інтернованих і мобілізованих мешканців інших країн. Висвітлюються матеріально-побутові умови їхнього утримання у спеціальних таборах, система їх підпорядкування наркоматам/міністерствам індустріального профілю, організація охорони. Розкривається специфіка організації та оплати праці, стан техніки безпеки на виробництві, де були задіяні «спецконтингенти», вказуються причини високого рівня виробничого травматизму, захворюваності й летальності серед цієї категорії примусової робочої сили.

Встановлюється ефективність працевикористання «спецконтингентів», співвідношення витрат на цю справу й економічного ефекту від його залучення до відбудовних робіт.

Ключові слова: Друга світова війна, Україна, відбудовні роботи, важка індустрія, військовополонені, інтерновані, мобілізовані, примусова праця.